

ПРЕВЕНЦИЈА НЕПОЖЕЉНИХ ПОНАШАЊА УЧЕНИКА У ПОСТОЈЕЋОЈ ШКОЛСКОЈ ПРАКСИ – ЗАКОНСКИ И ПРОГРАМСКИ ОКВИР

Апстракт *Школа, као институција чија је основна делатност васпитање и образовање, има велику улогу у спречавању јављања непожељних и подстицању пожељних образаца понашања ученика. У остваривању те њене улоге, значајну основу чине законска и програмска документа којима се дефинише правац превентивног деловања школе. Полазећи од тога, у раду се анализирају законска документа у области образовања и васпитања, подзаконска акта којима се ближе уређују питања превенције насиља, као и програмска документа која се израђују на нивоу школе. Добијени подаци указују на то да би се законским и подзаконским решењима могла јасније дефинисати и уредити питања превенције различитих облика непожељних понашања ученика. На основу анализе програмских документа школе, може се закључити да планиране превентивне мере и активности нису довољно усклађене са потребама различитих категорија ученика, као и да значајни актери васпитно-образовног процеса нису довољно укључени у процес планирања и реализације превентивних активности школе.*

Кључне речи: *непожељна понашања ученика, превенција непожељних понашања ученика, превентивно деловање школе, законска и програмска основа превентивног деловања школе.*

PREVENTION OF UNDESIRED STUDENT BEHAVIOURS IN CURRENT SCHOOL PRACTICE - LEGAL AND CURRICULAR FRAMEWORK

Abstract *The school, as the institution whose basic activity is education, has an important role in preventing the emergence of undesired and stimulating desired forms of behaviour of the students. In the realization of this role it relies on legal and curricular documents which define the direction of the preventing acting of school. Starting from this, the article describes and analyses laws and other legal documents in the field of education which*

cover in more detail the issues of violence prevention, as well as curricular documents which are developed on the school level. The obtained results show that legal provisions should define the issues of the prevention of undesirable behaviours of students more clearly. The analysis of the curricular documents showed that the planned preventive measures and activities are not sufficiently accorded with the needs of different categories of students, as well as the fact that important participants in the educational process are not sufficiently included in the process of planning and realization of the preventive activities of the school.

Keywords: *undesirable student behaviours, prevention of undesired behaviours, preventive role of the school, legal and curricular bases for undesirable behaviour prevention.*

ПРЕВЕНЦИЈА НЕЖЕЛАТЕЉНОГ ПОВЕДЕНИЯ УЧЕНИКОВ ПРИ СУЩЕСТВУЈУЩЕЈ ШКОЉНОЈ ПРАКТИКЕ

Резюме *Школа как учреждение, основным видом деятельности которого является воспитание и образование, играет важную роль в предупреждении возникновения нежелательных моделей поведения учащихся. В реализации этой роли большое значение имеют законодательные и программные документы, которые регламентируют и направляют превентивные активности школы. Соответственно, в работе анализируются законодательные документы в области образования и воспитания, регламентирующие более подробно вопросы предупреждения насилия и, сделанные на уровне школы, программные документы. Полученные данные свидетельствуют о том, что законодательные документы могли бы более четко определить и регулировать вопросы предупреждения различных форм нежелательного поведения учащихся. На основе анализа программных документов школы, можно сделать вывод, что запланированные превентивные меры и мероприятия недостаточно согласованы с потребностями различных групп учащихся. Важные участники в воспитательно-образовательном процессе недостаточно включены в процесс планирования и реализации превентивной деятельности школы.*

Ключевые слова: *нежелательное поведение учащихся, превенция нежелательного поведения учащихся, превентивная деятельность школы, законодательная и программная основа превентивной деятельности школы.*

Уводна разматрања

Превенција непожељних понашања деце и младих предмет је проучавања великог броја истраживања, која се спроводе у оквиру различитих научних дисциплина које се баве различитим аспектима овог веома важног и сложеног

друштвеног проблема. У овим истраживањима, значајна пажња посвећује се проучавању ефективности различитих превентивних мера и активности, као и улоге значајних субјеката укључених у процес њиховог остваривања. Према бројним налазима, ефективно превентивно деловање заснива се на разноврсним интерактивним активностима усклађеним са различитим потребама деце и младих (Nation et al., 2003). Сматра се да је, у циљу постизања дугорочних позитивних резултата, важан свеобухватан приступ превенцији непожељних понашања, којим се реализују превентивне мере и активности на нивоу индивидуе, породице, школе и друштвене средине (Domitrovich et al., 2010).

Школа, као друштвена институција чија је основна делатност васпитање и образовање деце и младих, располаже знатним капацитетима који јој омогућавају да развије један свеобухватан систем подршке који уважава потребе свих ученика (Sprague & Walker, 2000). Она има могућности да систематски, плански и стручно реализује различите активности у циљу подстицања просоцијалних облика понашања и спречавања развијања различитих форми неприлагођених и неприхватљивих понашања, која су у супротности с очекивањима и захтевима, односно правилима понашања дате друштвене средине. Улога школе је веома значајна у подстицању дечјег развоја, креирању позитивног окружења, уочавању првих знакова ризичних понашања и правовременом и адекватном реаговању ради спречавања њиховог даљег развоја (Bašić, 2009).

Превентивно деловање школе може се сматрати саставним делом целокупног васпитно-образовног рада у оквиру којег се реализују различите наставне и ваннаставне активности путем којих се усвајају и развијају знања, вештине, друштвено пожељна уверења и вредности итд. Осим тога, у школи се могу планирати и реализовати активности којима је основни и примарни циљ превенција одређених облика непожељних понашања. Путем таквих активности, које могу бити намењене ученицима, наставницима, родитељима и другим учесницима школског рада и живота, може се подстицати развијање и јачање њихових различитих компетенција и животних вештина; унапређивање интерперсоналних односа; стицање и проширивање сазнања о различитим темама значајним у области превенције непожељних понашања ученика.

Значајну основу превенције непожељних понашања ученика чине законски и подзаконски прописи и решења, којима се постављају темељи и дефинише правац превентивног деловања школе. Поред тога, као значајна претпоставка осигурања услова за њихову примену и спровођење у реалним школским условима, издваја се процес програмирања васпитно-образовног рада школе. Планирање и програмирање превентивних активности представља први и основни корак у реализацији превентивне функције школе.

Имајући у виду претходно речено, у раду се разматра законска и програмска основа превентивног деловања школе¹. У тексту који следи анализирана су законска

¹ Приказ и анализа законских и програмских докумената базирани су на резултатима истраживања обављеног за потребе израде докторске дисертације *Васпитни рад у школи у функцији превенције непожељних понашања ученика*, која је одбрањена на Филозофском факултету Универзитета у Београду.

и подзаконска решења којима се регулише област превенције непожељних понашања ученика. Затим су, на основу анализе садржаја програмских докумената која се израђују на нивоу школе, приказани добијени подаци о планираним превентивним мерама и активностима у постојећој школској пракси.

Законска основа превентивног деловања школе

Процес васпитања и образовања у школским институцијама представља важну друштвену делатност која, у циљу ефективног остваривања васпитно-образовног процеса, захтева нормативну основу и уређеност (Hebib, 2009). Та нормативна основа садржана је у законским и програмским документима (званичним и школским). На основу законских прописа у области васпитања и образовања планира се рад у школи, дефинишу правила и процедуре којима се регулишу права и обавезе учесника школског рада и живота, њихове активности и међусобни односи. Тиме се поставља основа васпитно-образовног рада у школи, али и остваривања њене превентивне функције.

У циљу сагледавања постојећих законских решења којима се регулише област превентивне делатности школе у оквиру обавезног образовања, потребно је поћи од анализе садржаја два основна закона у области образовања и васпитања: *Закон о основама система образовања и васпитања* (2009) и *Закон о основном образовању и васпитању* (2013).

Закон о основама система образовања и васпитања (2009) садржи низ решења којима се постављају основе остваривања превентивног деловања школе. То су одредбе закона које се односе на принципе, циљеве и исходе образовања, у којима веома важно место заузима: уважавање различитости и различитих потреба ученика; усвајање моралних и других друштвених вредности; успостављање квалитетних интерперсоналних односа; развој животних и комуникацијских вештина, одговорног односа према себи, својим активностима и окружењу; неговање толеранције и солидарности итд. Осим тога, са становишта превенције непожељних понашања ученика значајне су одредбе овог закона које се тичу доношења правила понашања у школи, забране дискриминације, насиља, злостављања и занемаривања, права, обавеза и одговорности ученика.

Поменуте одредбе закона значајне су стога што се њима, пре свега, подстиче усвајање и неговање пожељних облика понашања, што чини важну окосницу превентивног деловања школе. Међутим, оно што је важно истаћи јесте да се превенција помиње само у једном члану *Закон о основама система образовања и васпитања* (2009). То је члан 45 у коме се истиче да министар прописује протокол поступања установе у одговору на насиље и злостављање, садржај и начине спровођења превентивних и интервентних активности. На основу тога би се могло закључити да се превентивна функција школе остварује на индиректан начин, тако што се различитим законским решењима постављају основе њеног превентивног деловања које је интегрисано у целокупан васпитно-образовни рад школе.

Законом о основном образовању и васпитању (2013) такође су регулисана и уређена сва важна подручја и области васпитно-образовног рада школе у циљу остваривања и унапређивања квалитета процеса васпитања и образовања. И на основу анализе овог закона, може се закључити да је остваривање превенције непожељних понашања ученика саставни део целокупног васпитно-образовног процеса, тако што се низом законских решења уређују односи, права, обавезе и одговорности учесника рада и живота школе, афирмишу развојне, узрасне и индивидуалне потребе деце и младих, унапређује васпитно-образовни рад у циљу развијања позитивног односа ученика према школи итд. Посебан значај овог закона је у томе што садржи одредбе које се директно односе на унапређивање остваривања превенције непожељних понашања ученика на основношколском узрасту. У том смислу, издвајају се чланови закона којима се прописује садржај развојног плана школе, школског програма, програма спортских активности, програма заштите ученика од насиља, злостављања и занемаривања и програма превенције других облика ризичног понашања. Овим одредбама закона прописује се да: мере превенције треба да чине садржај развојног плана школе (ради унапређивања овог сегмента рада школе); програм превенције (као саставни део школског програма) треба да се остварује кроз наставне и ваннаставне активности и путем сарадње свих значајних актера школског рада и живота; остваривање превенције насиља и других непожељних понашања треба да се реализује кроз програме спортских активности.

Поменути члановима овог закона јасније се дефинишу обавезе школе у погледу остваривања њене превентивне функције. Посебно је важно истаћи да се *Законом о основном образовању и васпитању* (2013) превентивна делатност школе проширује на превенцију различитих облика непожељних понашања ученика, док је дотадашњим законским и подзаконским прописима и решењима била регулисана само област превенције насиља, злостављања и занемаривања ученика. То представља добру основу за развијање и унапређивање превентивне функције школе, али би за очекивати било да уследе одређена подзаконска документа у којима би се ближе, јасније и потпуније регулисала област превенције различитих облика непожељних понашања ученика, дале смернице и упутства која би представљала значајну подршку школама у процесу имплементације нових законских решења у школску праксу.

На основу анализе важећих закона у области васпитања и образовања, може се закључити да се постојећим законским решењима захтева уважавање развојних карактеристика ученика, њихових права и различитих могућности и потреба у васпитно-образовном процесу и припреми за живот у савременом друштву, што је значајно с аспекта остваривања квалитета васпитно-образовног рада и превентивне функције школе. С друге стране, оба закона садрже мали број законских одредаба и решења којима се експлицитно регулише превенција непожељних понашања ученика. У законском оквиру, потребно је јасније дефинисање превентивне делатности школе, као и свих пратећих питања и

проблема значајних за остваривање превенције непожељних понашања ученика. У том смислу, у појединим члановима закона којима се уређују питања сарадње школе са породицом, похваљивања и награђивања ученика или пружања додатне подршке у васпитном и образовном раду може се истаћи и нагласити њихова превентивна функција, чиме би се допринело унапређивању превентивног рада школе.

Различита решења која су дата у законским документима могу се разрадити и конкретизовати путем подзаконских аката у којима се прописују одређене мере и захтеви који се односе на превенцију непожељних понашања ученика и промоцију позитивног и просоцијалног развоја деце и младих (Башић, 2009). Код нас се подзаконским документима уређује питање остваривања превенције насиља, злостављања и занемаривања, тако што је дефинисан оквир за превентивно деловање школе. Фокус на област превенције насиља условљен је ратификацијом Конвенције о правима детета Уједињених нација којом се Република Србија обавезала да обезбеди остваривање права детета, посебно заштиту од свих облика насиља. Националним планом акције за децу, стратешким документом који је Влада Републике Србије усвојила 2004. године, дефинисана је општа политика према деци за период до 2015. године, а један од специфичних циљева овог плана јесте заштита деце од насиља, злостављања и занемаривања (*Општи протокол за заштиту деце од злостављања и занемаривања*, 2005). Како би се реализовао постављени циљ, најпре је израђен *Општи протокол за заштиту деце од злостављања и занемаривања* (2005), а потом су уследили *Посебни протокол за заштиту деце и ученика од насиља, злостављања и занемаривања у образовно-васпитним установама* (2007) и *Правилник о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање* (2010).

У наведеним документима дати су општи принципи и циљеви превентивних и интервентних активности, као и објашњења појмова насиље, злостављање и занемаривање. Дефинисане су мере превенције и интервенције, којима се тежи стварању безбедне средине за рад, али и утврђује редослед поступака који су обавезни у ситуацијама када се јавља насиље. Полази се од: важности остваривања основних људских и дечјих права; усмерености на најбољи интерес детета; партиципације деце у свим важним питањима значајним за њихов даљи развој и живот; унапређивања квалитета живота деце путем стварања безбедног и подстицајног окружења итд. Једна од важних препорука (али и обавеза) јесте да школа треба да планира и реализује превентивне мере и активности полазећи од конкретних потреба и анализе постојећег стања у школи.

Оно што сматрамо најважнијим доприносом остваривању превентивне улоге школе јесте то што је овим документима предвиђена обавеза школе да формира тим за заштиту деце од насиља и да изради програм заштите ученика од насиља. Дефинисани су задаци тима за заштиту ученика од насиља и садржај овог програма. Наводи се да је улога тима за заштиту ученика од насиља важна због потребе организованог, планираног, систематичног превентивног деловања. Један

од основних задатака тима јесте припрема и израда програма заштите ученика од насиља. Тим има координирајућу улогу у процесу укључивања других учесника васпитно-образовног процеса у реализацију превентивних активности (ученика, наставника, родитеља, представника локалне заједнице).

Прегледом подзаконских докумената у области превенције насиља стиче се утисак да се укључивање свих чланова школског колектива, родитеља и локалне заједнице сматра важним питањем остваривања превентивног рада школе. У *Правилнику о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање* (2010) наводи се да у рад тима за заштиту ученика од насиља могу бити укључени представници ученика, родитеља и локалне заједнице, али то није формулисано тако да представља обавезу школе.

На основу поменутих подзаконских решења, могло би се закључити да се наведеним документима предвиђа реализација превентивних мера и активности на различитим нивоима, почев од упознавања наставника, ученика и родитеља са њиховим правима, обавезама и одговорностима и раног препознавања ризика, до предузимања одговарајућих поступака у случајевима испољавања различитих облика насиља и других ризичних понашања (*Правилник о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање*, 2010). Међутим, основни утисак је да се превентивним активностима и њиховом остваривању на различитим нивоима и у складу са различитим потребама ученика не придаје довољно пажње, у том смислу што нису јасно дефинисане², док су поступци који се предузимају у случајевима интервентног деловања јасно утврђени и разрађени. Осим тога, није прецизно дато којим су значајним актерима васпитно-образовног рада намењене поједине превентивне активности.

Садржај подзаконских докумената којима се дефинише правац превентивног деловања школе можемо да посматрамо са становишта основних теоријских и емпиријских сазнања у овој области. Сматра се да превентивне мере и активности које се реализују у школи у циљу остваривања позитивних исхода у понашању ученика треба да обухватају различите нивое превентивног деловања школе и да представљају координисане активности у које су укључени ученици, њихове породице, наставници... (Walker & Shinn, 2002). Важно је да ученици и родитељи буду укључени у процес креирања програма намењених њиховој добробити (Bouillet i Uzelac, 2007). Према бројним налазима истраживања, превентивне активности школе треба да су усмерене ка различитим доменима (ученицима, наставницима, родитељима), јер се на тај начин постижу бољи ефекти (Browne et al., 2004; Catalano et al., 2002; Trumbly & Craig, Wasserman & Miller, према: Farrington & Welsh, 2008). У складу с овим сазнањима, закључујемо да се садржај подзаконских докумената може унапредити јаснијим прецизирањем и унапређивањем улоге појединих

2 Неки предлози активности, примери добре праксе, сугестије, препоруке, упутства и смернице које школама могу помоћи у планирању и реализацији превентивних активности дате су у *Приручнику за примену посебног протокола за заштиту деце и ученика од насиља, злостављања и занемаривања у образовно-васпитним установама* (2009).

актера васпитно-образовног рада у процесу планирања и реализације превенције непожељних понашања ученика, чиме се много може допринети успешнијем остваривању превентивне функције школе.

Програмска основа превентивног деловања школе

Регулисање питања превентивног рада школе у оквиру законских и подзаконских аката представља нужан, али не и довољан услов за остваривање њене превентивне функције. Поред тога, важно је осигурати услове за спровођење законских норми у пракси (Вашић, 2009). У том процесу значајно место заузима програмирање васпитно-образовног рада путем којег се одређују институционална решења за реализацију законских одредаба у пракси.

Превентивне активности (као и све друге васпитно-образовне активности) треба да прођу кроз кључне фазе васпитно-образовног процеса: планирање и програмирање, реализацију, евалуацију и унапређивање. Планирању и програмирању превентивних активности школе може се приступити на различите начине. Оне могу бити интегрисане у различите програме васпитно-образовног рада (програме рада одељењских старешина, стручних органа школе, ученичких тела и органа итд.), али и издвојене као посебно подручје у виду засебног програмског документа, тј. програма превенције којим се тежи спречавању јављања одређених проблема у понашању ученика и промовисању пожељних и очекиваних понашања. У оба случаја различите превентивне мере и активности треба да буду садржане у програмским документима која се израђују на нивоу школе, како би се интегрисале у целокупан васпитно-образовни процес.

Полазећи од тога, у даљем тексту биће дат приказ програмске основе остваривања превентивног деловања школе, до којег смо дошли на основу анализе следећих програмских докумената: развојног плана школе, годишњег плана рада школе и програма заштите ученика од насиља. Сагледавање постојећег стања у школској пракси засновано је на истраживању које је спроведено у 28 основних школа у Београду у којима су анализирана поменута документа. У ту сврху конструисане су и коришћене евиденционе листе за анализу годишњег плана рада школе и програма заштите ученика од насиља, док је садржај развојних планова школа анализиран без претходно припремљених и коришћених инструмената истраживања (евидентирани су све оне области промена и унапређивања васпитно-образовног рада којима се директно или индиректно доприноси превенцији непожељних понашања ученика, а након тога су оне груписане у сродне категорије).

Анализом развојних планова основних школа установљено је да су најзаступљеније области промена оне којима се тежи унапређивању квалитета наставног процеса и ваннаставних активности. Унапређивање наставе планира се путем примене савремених метода и облика рада, обезбеђивања додатне подршке ученицима у раду, активног учешћа ученика у настави, тематског повезивања

садржаја сродних предмета. Овакви видови унапређивања наставе значајни су за реализацију превентивних мера и активности. Тај значај огледа се у томе што се применом интерактивних метода и облика рада у настави, повезивањем садржаја наставе различитих предмета (и с ученичким искуством) остварује најинтензивнији утицај на развој и понашање ученика, тако што се доприноси развијању социјалних и комуникацијских вештина (Ivić i sar., 2001; Jensen, 1995) и позитивних својстава личности (Ivić i sar., 2001), подстицању мотивације ученика да учествују у наставним активностима (Kern & Clemens, 2007) и слично. На тај начин могу се унапређивати односи између наставника и ученика, као и између самих ученика, развијати позитиван однос према школи и школским активностима. Све наведено може се сматрати значајном претпоставком остваривања превентивне функције школе.

Следећа област унапређивања квалитета васпитно-образовног рада школе, која је веома заступљена у развојним плановима основних школа, односи се на побољшање квалитета ваннаставних активности путем њихове разноврсне понуде усклађене са различитим потребама и интересовањима ученика, мотивисања што већег броја ученика да се укључе у ваннаставне активности, остваривања континуитета у њиховој реализацији. Унапређивање овог сегмента школског рада значајно је у процесу превенције непожељних понашања ученика стога што се ангажовањем ученика у ваннаставним активностима подстиче развијање њихових вештина, склоности и способности (Fredericks & Eccles, 2006; Gottfredson, 2007), структурира се њихово слободно време, успостављају се позитивни интерперсонални односи (Gilman et al., 2004; Gottfredson, 2007), доприноси се формирању позитивне слике о себи и развијању позитивних ставова према школи (Durlak et al., 2010). Учешће у ваннаставним активностима посебно је значајно за ученике код којих постоји ризик да се у њиховом понашању развију непожељни обрасци понашања, јер представља потенцијал који мења динамику и структуру њихових социјалних односа (Mahoney, 2000). Међутим, рад на укључивању ученика са проблемима у понашању у ваннаставне активности планиран је у само два анализирана развојна плана школа.

Поред наведених, као области промена које су такође заступљене у знатном броју развојних планова школа, истичу се: унапређивање сарадње и партнерских односа са породицом, ученичких међуодноса, стручног усавршавања наставника. Важно је напоменути да се превенција непожељних понашања ученика не наводи као развојни циљ и задатак који треба остварити у оквиру поменутих области, али се развијањем и унапређивањем различитих подручја васпитно-образовног процеса посредно доприноси ефективнијем остваривању њене превентивне функције. Сама превенција различитих проблема у понашању ученика помиње се у пет развојних планова школа, тако што се као развојни циљ наводи осмишљено коришћење слободног времена и развој социјалних вештина у циљу превенције непожељних понашања ученика, организовање превентивних активности које би биле усмерене на превенцију насиља, употребе психоактивних супстанци, малолетничке делинквенције итд. На основу добијених података, може се закључити да мере и активности којима је

основни и примарни циљ превенција непожељних понашања ученика нису довољно заступљене у анализираним развојним плановима основних школа.

На основу анализе садржаја годишњих планова рада школа и програма заштите ученика од насиља, дошли смо до података о томе које су превентивне мере и активности планиране овим програмским документима, на који начин се планира њихова реализација и ко све учествује у процесу њиховог планирања и остваривања. На тај начин, могли смо да формирамо једну општу слику о начину остваривања превентивног деловања школе у постојећој пракси.

Превентивне активности које су најзаступљеније у школској пракси јесу предавања о различитим темама значајним за остваривање превенције различитих облика непожељних понашања. Предавања су намењена свим значајним актерима васпитно-образовног процеса, тј. ученицима, наставницима и родитељима. За ученике су планирана предавања о различитим облицима насиља, штетности пушења и психоактивних супстанци, здравом начину живота и репродуктивном здрављу. Осим тога, у великом броју школа планирани су програми развијања ненасилних и конструктивних начина решавања сукоба, као и информисање о ученичким правима, обавезама и одговорностима. Израда плана мера и активности за ризичне ученике, или оне који испољавају одређене проблеме у понашању, евидентирана је у половини ових програмских докумената.

Основни проблем овако осмишљеног превентивног деловања школе лежи у томе што се највећим делом остварује путем тематских предавања³ (која се реализују укључивањем свих ученика одређеног узраста или на нивоу одређених група). На тај начин не узимају се у обзир различите потребе ученика и различити степен изложености извесним ризицима и проблемима у понашању. Тематским предавањима унапређује се ниво знања и обавештености ученика о различитим питањима и проблемима, али она могу бити ефективна једино уколико се примењују у комбинацији са другим интензивнијим интервенцијама (Žunić Pavlović i dr., 2010). Резултати истраживања показују да је најделотворнији начин реализације превентивних активности примена различитих метода и облика рада (играње улога, учење по моделу, увежбавање итд.), којима се не стичу само знања него и практична искуства и развијају вештине које доприносе социјалном и емоционалном развоју ученика (Nation et al., 2003; Weissberg et al., 2003). Према томе, осим информисања ученика о одређеним темама, потребно је радити на развијању комуникацијских и животних вештина, укључивању ученика у ваннаставне активности⁴, унапређивању

3 У свим школама планирана је реализација радионица, али анализом поменутих програмских докумената није се дошло до података на који начин ће се оне реализовати. Само у 8 школа евидентирано је планирање групних облика рада и употребе мултимедијалних средстава, док су дискусије и округли столови планирани у само једној школи.

4 У свим школама које су обухваћене овим истраживањем, планиране су разноврсне слободне активности. Такође, у свим школама делују дечје и омладинске организације, ученичке заједнице, тела и органи... Међутим, у само две школе предвиђен је рад на укључивању ученика са проблемима у понашању у ваннаставне активности.

односа наставника према ученицима итд. У том смислу, планирање и реализација превентивних активности у нашим школама може бити унапређена применом разноврсних превентивних активности.

Још један налаз истраживања који је важно истаћи тиче се израде плана мера и активности за ризичне ученике или оне који већ испољавају непожељна понашања (израда овог плана предвиђена је програмским документима у 13 школа). Индивидуалним плановима мера и активности предвиђен је саветодавни рад са учеником и родитељима, појачан васпитни рад, укључивање у групне облике рада, праћење понашања и односа које ученик успоставља у школској средини. Израдом и реализацијом оваквог плана пружа се подршка и помоћ ученицима који испољавају извесне проблеме у понашању.

На основу анализе садржаја годишњих планова рада школа и програма заштите ученика од насиља, може се рећи да се већина планираних превентивних активности у школи остварује на универзалном нивоу, тј. као активности које су намењене свим ученицима (једино два програма заштите ученика од насиља садрже податке о планираном подучавању ученика са проблемима у понашању ненасилној комуникацији, само у две школе планирано је укључивање ученика са проблемима у понашању у ваннаставне активности итд.). Такође, израда плана мера и активности за ученике са проблемима у понашању евидентирана је у половини школа укључених у истраживање. Ови налази показују да се превентивно деловање у нашим школама не остварује у довољној мери и у складу са различитим потребама и категоријама ученика.

Што се тиче планираних активности које се односе на наставнике, упознавање различитих тема значајних за превенцију непожељних понашања ученика остварује се путем различитих облика стручног усавршавања. Анализом програма стручног усавршавања наставника дошло се до података који указују да су најзаступљеније теме путем којих наставници упознају могућности и ефекте примене различитих дидактичко-методичких решења и васпитних мера и поступака у наставном раду, као и различите врсте и облике насиља. У мањем броју школа планирано је информисање и упознавање наставника са развојним карактеристикама ученика различитог узраста, природом и механизмима развоја непожељних понашања, оспособљавање за подстицање и развијање ненасилних облика комуникације и социјалних вештина ученика (што сматрамо значајним темама за њихово стручно оспособљавање у области превенције непожељних понашања ученика). Поред подучавања наставника које се остварује похађањем семинара, значајно би било да се у циљу развијања компетенција наставника за превентивно деловање примењују други практичнији начини учења, као што су демонстрација, увежбавање стечених знања и вештина, континуирана подршка након иницијалне обуке итд. (Emmer & Stough, 2001; Lang & Fox, 2004).

Превентивне активности које су усмерене ка родитељима заснивају се на образовним програмима намењеним свим родитељима који треба да им помогну у остваривању њихове васпитне улоге. Такође, у свим школама предвиђен је

саветодавни рад са родитељима (у највећем броју школа планиран је за родитеље ученика са проблемима у понашању). Иако се у годишњем планирању рада школе препознаје потреба за саветодавним радом са родитељима ученика који испољавају проблеме у понашању, није уочено планирање пружања подршке овој групи родитеља кроз образовне програме који имају карактеристике интензивнијих интервенција. Таква врста индивидуализоване и интензивне подршке представљала би велику помоћ у превазилажењу насталих тешкоћа. Образовни програми намењени родитељима треба да садрже различите елементе: предавања, приказивање видео-снимака васпитних поступака, групне дискусије, домаће задатке, моделовање, играње улога, праћење понашања родитеља итд. (Kumpfer & Alvarado, Furlong et al., према: Žunić Pavlović i Pavlović, 2013). Таквим образовним програмима развијају се родитељске вештине које су значајне за постизање позитивних промена у понашању самих родитеља (Kumpfer & Alvarado, 2003). Овако осмишљене интервенције усмерене на родитеље доприносе јачању њихове сарадње са школом и постизању значајнијих резултата у заједничком превентивном деловању породице и школе.

Поред тога што је важно да се у школи планирају и реализују разноврсне превентивне мере и активности које су намењене свим значајним учесницима школског рада и живота, потребно је и да они сами учествују у процесу њиховог планирања. На основу добијених налаза истраживања, може се закључити да ученици, наставници и родитељи нису довољно укључени у планирање превентивних активности. Учешће ученика у превентивном деловању школе остварује се тако што предлажу и покрећу одређене активности, учествују у разматрању и решавању проблема у учењу и понашању, дају мишљење и сугестије о постојећим школским активностима итд. Међутим, предвиђено је да се највећи број ових активности остварује деловањем ученичког парламента, тако да остаје отворено питање да ли и у којој мери сви ученици једне школе активно учествују у процесу планирања превентивних мера и активности. С обзиром на то да од учешћа у наведеним активностима највише користи имају они ученици који су директно укључени у њих (Mager & Nowak, 2012), важно је да њима буде обухваћен што већи број ученика, а не само чланови ученичког парламента.

Наставници, као чланови тима за заштиту ученика од насиља, учествују у планирању и реализацији превентивних мера и активности. У само две школе предвиђено је учешће свих наставника, а у трећини школа планира се ангажовање одељењских старешина и/или појединих предметних наставника (школе у којима се планира израда индивидуалних планова мера и активности за ученике са проблемима у понашању). Учешће родитеља у планирању и реализацији превентивних мера и активности планирано је у половини анализираних годишњих планова рада школа, али се у највећем броју школа оно своди на активности савета родитеља. На основу расположивих података, може се закључити да већина родитеља не учествује у процесу планирања и реализације превентивних активности. Међутим, учешће родитеља у планирању и реализацији превентивних

активности представља једну од значајних претпоставки успешног превентивног деловања школе (Patrikakou et al., 2005). На тај начин граде се односи узајамне потпоре, помоћи и заједничке одговорности у решавању постојећих проблема у васпитно-образовном процесу (Vašić, 2009).

Закључна разматрања

Превенција непожељних понашања ученика представља веома комплексно подручје рада школе које треба да се заснива на активностима које су осмишљене тако да уважавају различите потребе значајних актера школског рада и живота и различите могућности њиховог активног учешћа у остваривању превентивног деловања школе. У раду смо указали на налазе истраживања који показују да превентивне мере и активности које се реализују у школи дају далеко боље резултате уколико се примењују на различитим нивоима превенције, односно у складу са различитим потребама ученика. Такође, истраживања показују да је у остваривању превентивне функције школе важно да превентивне активности буду усмерене ка ученицима, наставницима, родитељима. Наведени налази говоре у прилог интегрисаног приступа превенцији у школи који се заснива на примени разноврсних превентивних мера и активности које су намењене различитим категоријама ученика и њихових родитеља, као и наставницима и свим другим значајним субјектима школског рада и живота (Domitrovich et al., 2010).

На темељу ових сазнања, можемо закључити да је у постојећој пракси потребно развијати и унапређивати превентивно деловање школе. Најпре, на нивоу законских и подзаконских решења могла би се јасније и експлицитније дефинисати улога ученика, родитеља и других актера васпитно-образовног рада у процесу остваривања превентивне функције школе. Затим, планирање превентивних активности школе могло би се потпуније ускладити са препорукама, смерницама, сугестијама садржаним у подзаконским и другим пратећим документима којима се уређује ова област школског рада. Примена разноврсних активности (за које се на основу теоријских и емпиријских сазнања показало да дају позитивне резултате) усклађена са различитим потребама ученика, родитеља, наставника може унапредити настојања у циљу спречавања јављања непожељних и подстицања пожељних облика понашања. Као важна претпоставка унапређивања превентивне функције школе, може се сматрати промовисање, подстицање и остваривање заједничког деловања и укључивања свих заинтересованих и одговорних учесника школског рада и живота у све фазе остваривања превенције. Стога је важно њихово разумевање потребе и различитих могућности заједничког делања ради постизања што бољих резултата у превенцији непожељних понашања ученика.

Литература:

- Bašić, J. (2009). *Teorije prevencije: prevencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bouillet, D. i Uzelac, S. (2007). *Osnove socijalne pedagogije*. Zagreb: Školska knjiga.
- Browne, G., Gafni, A., Roberts, J., Byrne, C. & Majumdar, G. (2004). Effective/Efficient Mental Health Programs for School-Age Children: A Synthesis of Reviews. *Social Science and Medicine*, Vol. 58, No. 7, 1367-1384.
- Catalano, R., F., Berglund, M. R., Ryan, R. A. M., Lonczak, H. S. & Hawkins, J. D. (2002). Positive Youth Development in the United States: Research Findings on Evaluations of Positive Youth Development Programs. *Prevention and Treatment*, Vol. 5, No. 1. Retrived January 23, 2014 from the World Wide Web
<http://psycnet.apa.org.proxy.kobson.nb.rs:2048/journals/pre/5/1/>
- Domitrovich, C. E., Bradshaw, C. P., Greenberg, M. T., Embry, D., Poduska, J. M. & Ialongo, N. S. (2010). Integrated Models of School-Based Prevention: Logic and Theory. *Psychology in the School*, Vol. 47, No. 1, 71-85.
- Durlak, J. A., Weissberg, R. P. & Pachan, M. (2010). A Meta-Analysis of After-School Programs That Seek to Promote Personal and Social Skills in Children and Adolescents. *American Journal of Community Psychology*, Vol. 45, No. 3-4, 294-309.
- Emmer, E. T. & Stough, L. M. (2001). Classroom Management: A Critical Part of Educational Psychology, with Implications for Teacher Education. *Educational Psychology*, Vol. 36, No. 2, 103-112.
- Farrington, D. P. & Welsh, B. C. (2008). *Saving Children from a Life of Crime: Early Risk Factors and Effective Interventions*. New York: Oxford University Press.
- Fredericks, J.A. & Eccles, J.S. (2006). Extracurricular Involvement and Adolescent Adjustment: Impact of Duration, Number of Activities, and Breadth of Participation. *Applied Developmental Science*, Vol. 10, No. 3, 132-146.
- Gilman, R., Meyers, J. & Perez, L. (2004). Structured Extracurricular Activities among Adolescents: Findings and Implications for School Psychologists. *Psychology in the Schools*, Vol. 41, No.1, 31-41.
- Gottfredson, D. C., Cross, A. & Soule, D. A. (2007). Distinguishing Characteristics of Effective and Ineffective Afterschool Programs to Prevent Delinquency and Victimization. *Criminology and Public Policy*, Vol. 6, No. 2, 289-318.
- Hebib, E. (2009). *Škola kao sistem*. Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
- Ivić, I., Pešikan A. i Antić, S. (2001). *Aktivno učenje: priručnik za primenu metoda aktivne nastave (učenja)*. Beograd: Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
- Jensen, E. (1995). *Super nastava: Nastavne strategije za kvalitetnu školu i uspješno učenje*. Zagreb: Educa.
- Kern, L. & Clemens, N. H. (2007). Antecedent Strategies to Promote Appropriate Classroom Behavior. *Psychology in the Schools*, Vol. 44, No. 1, 65-75.
- Kumpfer, K. L. & Alvarado, R. (2003). Family-Strengthening Approaches for the Prevention of Youth Problem Behaviors. *American Psychologist*, Vol. 58, No. 6-7, 457-465.

- Lang, M. & Fox, L. (2004). Breaking with Tradition: Providing Effective Professional Development for Instructional Personnel Supporting Students with Severe Disabilities. *Teacher Education and Special Education*, Vol. 27, No. 2, 163-173.
- Mager, U. & Nowak, P. (2012). Effects of Student Participation in Decision Making at School: A Systematic Review and Synthesis of Empirical Research. *Educational Research Review*, Vol. 7, No. 1, 38-61.
- Mahoney, J. L. (2000). School Extracurricular Activity Participation as a Moderator in the Development of Antisocial Patterns. *Child Development*, Vol. 71, No. 2, 502-516.
- Nation, M., Crusto, C., Wandersman, A., Kumpfer, K. L., Seybolt, D., Morrissey Kane, E. & Davino, K. (2003). What Works in Prevention: Principles of Effective Prevention Programs. *American Psychologist*, Vol. 58, No. 6-7, 449-456.
- Opšti protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja* (2005). Beograd: Vlada Republike Srbije.
- Patrikakou, E. N., Weissberg, R. P., Redding, S. & Walberg, H. J. (2005). School-Family Partnerships: Enhancing the Academic, Social, and Emotional Learning of Children. In E. N. Patrikakou, R. P. Weissberg, S. Redding & H. J. Walberg (Eds.), *School-Family Partnerships for Children's Success* (pp.1-21). New York: Teachers College Press.
- Posebni protokol za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitim ustanovama* (2007). Beograd: Ministarstvo prosvete Republike Srbije.
- Pravilnik o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje* (2010). Službeni glasnik Republike Srbije, br. 30/2010.
- Priručnik za primenu Posebnog protokola za zaštitu dece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitim ustanovama* (2009). Beograd: Ministarstvo prosvete Republike Srbije.
- Sprague, J. & Walker, H. (2000). Early Identification and Intervention for Youth with Antisocial and Violent Behavior. *Exceptional Children*, Vol. 63, No. 3, 367-379.
- Walker, H. M. & Shinn, M. R. (2002). Structuring School-Based Interventions to Achieve Integrated Primary, Secondary, and Tertiary Prevention Goals for Safe and Effective Schools. In H. M. Walker, M. R. Shinn & G. Stoner (Eds.), *Interventions for Academic and Behavior Problems II: Preventive and Remedial Approaches* (pp. 1-25). Bethesda, MD: National Association of School Psychologists.
- Weissberg, R. P., Kumpfer, K. L. & Saligman, M. E. P. (2003). Prevention that Works for Children and Youth: An Introduction. *American Psychologist*, Vol 58, No. 6-7, 425-432.
- Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja* (2009). Službeni glasnik Republike Srbije, br. 72/2009.
- Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju* (2013). Službeni glasnik Republike Srbije, br. 55/2013.
- Žunić Pavlović, V., Popović Ćitić, B. i Pavlović, M. (2010). *Programi prevencije poremećaja ponašanja u školi*. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu.
- Žunić Pavlović, V. i Pavlović, M. (2013). *Tretman poremećaja ponašanja u detinjstvu i adolescenciji*. Beograd: Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu i Izdavački centar – CIDD.

Подаци о аутору

Др Зорица Шаљић је асистент на Одељењу за педагогију и андрагогију Филозофског факултета Универзитета у Београду.

E-mail: zorica.saljic@f.bg.ac.rs